

Oponentský posudek diplomové práce

Metodologie psychofyzického problému v Bergsonově Hmotě a paměti

Tomáš Vališka, ÚFAR, FFUK, srpen 2017

Diplomová práce Tomáše Vališky vychází z prvních dvou knih Henri Bergsona, tedy *Eseje o bezprostředních datech vědomí a Hmoty a paměti*. Jejím vlastním tématem je ovšem výklad hlavního či základního problému *Hmoty a paměti*, za nějž autor prohlašuje otázku po „koexistenci řádu vnímání a řádu vědy“ (str. 56). Před pojednáním o tomto problému Tomáš Vališka nejprve rekonstruuje metodu, již Bergson ve svých prvních dvou dílech podle něj postupuje, aby poté ukázal, jak ji lze aplikovat na základní problém *Hmoty a paměti*. Rekonstrukce metody zabírá zhruba polovinu diplomové práce, autor rozděluje Bergsonovu „intuitivní metodu“ do dvou verzí: empirická verze intuitivní metody a metafyzická verze intuitivní metody. U obou verzí metody stanoví její pravidla (empirická verze má tři pravidla, metafyzická jich má sedm), případně i komplementární pravidla k těmto pravidlům. Ovšem i samo stanovování metody Bergsonovy filosofie má svou metodu, již autor nazývá „racionální rekonstrukce“. Zhruba druhá polovina diplomové práce je věnována aplikaci metody na základní problém *Hmoty a paměti* (kap. 4 – Metafyzická verze intuitivní metody při díle, str. 56-101).

První půle práce – stanovení metody – začíná výkladem několika základních pojmů Bergsonovy filosofie (kap. 1, str. 3-20): trvání, intelekt, homogenní prostor, číslo a mnohost, homogenní čas. Poté autor přistoupí k formulování intuitivní metody, přičemž nepřehlídí k významným pojednáním o metodě, která najdeme u Bergsona samotného a nacházejí se často v textech retrospektivní povahy (tj. pozdějších, než je *Esej a Hmota a paměť*). Textový základ pro vypracování jeho metody je tak překvapivě úzký.¹

První, totiž „empirická varianta intuitivní metody“ má u Tomáše Vališky tři pravidla, která myslím dobře vystihují určité postupy Bergsonovy filosofie:

- „(1.) Připomeň si běžnou formulaci problému, který bys chtěl vyřešit, a identifikuj její logickou závislost na základních pojmech intelektu. ...
- (2.) Rozliš ve zkušenosti, na niž intelektuální formulace problému odkazuje, prvky, které se liší svou povahou, a prvky, které se liší pouze ve stupni..
- (3.) Nahlédni, jak prvky, které se liší v povaze, tvoří dynamickou jednotu a na základě této zkušenosti formuluj její vysvětlující princip.“ (str. 22-29).

K prvnímu pravidlu ještě autor připojuje „komplementární pravidlo“: „Jestliže se jedná o komplexní problém, rozkládej jej na jednodušší problémy, dokud nedospěješ k jednoduchému(ým) problému(ům).“ (22).

Na tomto komplementárním pravidlu se projevuje určité úskalí Vališkovy rekonstrukce Bergsonovy metody. Bergson totiž, jak sám autor připouští, rozlišení problémů na jednoduché a komplexní nezná, a toto komplementární pravidlo tak spíše připomíná druhé pravidlo z Descartovy *Rozpravy*, než metodu sledovanou Bergsonem. Navíc může být zavádějící mluvit u Bergsona o „řešení problémů“. Bergson nejenže nerozlišuje problémy na jednoduché a komplexní, ale „řešení“ problémů má v jeho podání specifickou podobu rozptylování špatně položených otázek či pseudoprobémů (jako jsou problémy nicoty či svobody, jež je problémem vzniklým z nedorozumění, přinejmenším v závěru *Eseje*). Úskalí Vališkovy rekonstrukce vidím v tom, že se v ní mísí pravidla dobře vystihující Bergsonovy postupy (rozlišení difference v povaze a difference ve stupni, důraz na dynamickou jednotu apod.) s pravidly, která do ní autor spíše vnáší (zde rozdělení problémů na jednoduché a komplexní).

---

¹ Tomáš Vališka jen jednou zmíní Bergsonovo zpětné ohlédnutí za vlastní filosofii z roku 1934, které Bergson napsal jako úvod pro soubor textů *Myšlení a pohyb* (viz např. druhou část úvodu, nazvanou „O kladení problémů“), zcela stranou nechává metodické pasáže *Vývoje tvořivého* (např. zač. III. kapitoly v orig. nazvaný „Méthode philosophique à suivre“), stejně jako slavné pojednání o problémech ne-řádu, nicoty a prázdna, na nichž Bergson ukazuje, že filosofické řešení problémů si představuje především jako odstraňování pseudoprobémů (viz např. text *Možné a skutečné*).

Autor poté podrobně uplatňuje svůj dosti rozvětvený metodický aparát na Zenónovu aporii Achilles – želva (29-32). Nebudu zde zabíhat do podrobností, ale celá rekonstrukce na mne působí dosti zdouhavým a pracným dojmem. Nevím, co přidává k Bergsonově vlastní formulaci, kterou autor stručně zmíní v závěru pozn. 56 a str. 31 uprostřed a která je založená na tezi o nedělitelnosti pohybu. Dokonce si myslím, že krátce předtím zmíněný příbuzný případ cukru rozpouštějícího se ve vodě autor dokonce dezinterpretuje, když praví: „Z hlediska trvání neplatí DvP1 pouze mezi výchozím a cílovým skupenstvím cukru, nýbrž mezi všemi momenty“ (25). Pokud Bergsonovi dobře rozumím, chtěl zdůraznit, že rozpouštění cukru je děj, který tvoří jednotu konkrétního trvání, jež nelze ani zpomalit, ani urychlit, stejně jako to není možné v případě mého netrpělivého čekání. Podobně jako můj prožitek (čekání) je i rozpouštění cukru „absolutnem“. Nevím, zda Bergson chtěl spatřovat rozdíl v povaze (Vališková zkratka DvP1) mezi jeho jednotlivými momenty. Spíše se mi zdá, že by odmítl dělitelnost tohoto trvání do momentů.

V další části (str. 39-55) autor představuje „metafyzickou verzi intuitivní metody“, která má sedm pravidel (a několik komplementárních pravidel). Rozdíl mezi empirickou a metafyzickou verzí tkví „v jejich partikulárním, respektive celkovém charakteru“ (39). Toto rozlišení chápu jako další vlastní návrh T. Vališky, nad nímž si kladu dvě otázky: (1) proč spojovat „partikulární problémy“ s empiričností a „celkové“ s metafyzikou?² a dále (2) zda tím nevnašíme do výkladu Bergsona jiný pojem „metafyzičnosti“ (například v *Úvodu do metafyziky* Bergson tento pojem váže na rozlišení relativní-absolutní). V dalším postupu Vališka formuluje zajímavý pojem „intelektuálního faktu“ (42nn) i popis „tendence k intelektualizaci v trvání samotném“, již autor spojuje například s návyky ustavenými na základě biologických potřeb (50).

Druhá půle práce se věnuje „základnímu problému *Hmoty a paměti*“ a aplikaci metafyzické verze intuitivní metody na tento problém. Při stanovování základního problému knihy autor vychází z krátké pasáže (str. 18-19 českého překladu) a tvrdí, že tímto problémem je otázka „po koexistenci řádu vnímání a řádu vědy“ (56). Do výkladu této textové pasáže autor velmi brzy vnaší svá metodická pravidla, a spolu s nimi i obsahová zjištění, která v ní samé nejsou přítomná a jimiž překrývá vlastní výklad textu. Například do pasáže vnese předem připravené intelektuální pojmy „dělitelného a počítatelného pohybu“, „homogenního prostoru“ (58), „kvalitativního vývoje“ (61), místo co by se více držel způsobu, jak Bergson sám problém staví. Bergson zde zajisté mluví o systému vnímání jako odlišném od systému vědy, přičemž systém vědy zde vymezuje jako „soubor obrazů řídicích se ve vzájemných vztazích neměnnými zákony“ (*Hmota a paměť*, str. 19), mezi nimiž žádný „obraz“ není privilegovaný, středový. Tomáš Vališka ve své parafrázi textu například zaměňuje „nedělitelnost pohybu“ ve významu nerozdělitelnosti jednoho pohybu do fází a „nedělitelnost pohybu“ ve významu neoddělitelnosti jednotlivých obrazů, které na sebe navzájem působí (např. mozku a okolního hmotného světa, str. 61).³ To je jedna z nejasností, která podle mne – spolu s absencí výkladu náročného pojmu „obraz“, s absencí výkladu o tom, co Bergson míní hypotézou „čistého vnímání“ apod. – zatěžuje výklad této pasáže.

Autor si ze svého čtení této pasáže odnáší zjištění, že problémem *Hmoty a paměti* je „problém dvou opačných řádů“ (64). Daná pasáž ovšem u Bergsona pokračuje zjištěním, že realismus (hájící představu o universu jako systému obrazů, který nemá střed) a idealismus (představa o světě jako systému obrazů kolem „privilegovaného centra“) sdílejí společný postulát. Pokud tento postulát odmítneme, odmítáme tím i problém jejich vztahu. Tento postulát zní: „Vnímání má význam ryze spekulativní. Je čistým poznáním.“ (Bergson, *Hmota a paměť*, str. 21). Otázka, která se tak klade nad prací T. Vališky zní: co přesně znamená Bergsonovo odmítnutí tohoto postulátu? Není tím – Bergsonem – odmítnuto i tvrzení, že „koexistence řádů vnímání a řádu vědy“ je základním problémem *Hmoty a paměti*?

---

² Výklad o tom, že problém Achilla a želvy neobsahuje „interakci více prvků“, a tedy je problémem empirickým, do tohoto rozlišení vnaší jen další, nová kritéria a působí nepřesvědčivě (41). Vysvětlení „celkovosti“ problémů je místy dokonale tautologické („odkazují k určité celkové intuitivní zkušenosti, aktu intuice, v němž intuitivně reflektujeme určitý celek“, 41), a navíc není vidět, proč by se nehodilo i na Achilla. Viz též str. 103.

³ Poznamenejme, že neoddělitelnost mozku od hmotného okolí autor považuje za doklad, že problém je „celkový“, a tedy spadá pod „metafyzickou variantu intuitivní metody“ (62). Opět: co je to za „celkovost“, a proč je „metafyzická“?

Autor poté samostatně pojedná o „řádu vnímání“ (69-81), kde podle mého soudu velmi dobře vyloží vztahy mezi vnímání a afekcí, stejně jako Bergsonovo rozlišení mezi dvěma typy paměti. Následuje výklad o „řádu obrazů vědy“ (81-92), v němž mj. upozorňuje, že „Bergson rozvinul filosofii přírody, která, podle naší interpretace, přinejmenším oslabuje napětí mezi pravidelností přírody a svobodou lidského vědomí“ (85).

V poslední kapitole práce autor ukazuje, jak vypadá „správná formulace a řešení problému řádu vnímání a řádu obrazů vědy“ (92nn.). Při řešení se soustřeďuje na otázky, v jakém vztahu stojí svoboda (řádu vnímání) a pravidelnost (hmotného světa), a dále, jak se k sobě má kvalitativní povaha počítka a homogenní pohyb (94nn.). Odpověď na první otázku jde zhruba v intencích Bergsonovy nauky, totiž poukázáním na situaci, v níž „tělo čelí vlivu hmotného dění“ a navazuje na něj „vývojem vlastním, který sleduje zájmy živé bytosti“. Tělo takto „zastavuje vývoj, aby mu určilo vlastní směr“ (96). V tomto vysvětlení (str. 95n., 105n.) ovšem schází část, bez níž by u Bergsona bylo nemyslitelné, a sice vklad paměti (viz např. *Hmota a paměť*, 24n.), který autor tematizuje – zcela náležitě – pouze u výkladu druhého problému (96-98).

Práce Tomáše Vališky představuje soustředěný pokus o samostatné promyšlení některých motivů Bergsonovy filosofie, a bezpochyby splňuje požadavky kladené na diplomovou práci. Mezi určité nedostatky patří jistá rozvleklost výkladu a neúnosná míra opakování, díky níž jsou velké části textu redundantní. Text má vykazují některé formální nedostatky. Kromě gramatických hrubek zde najdeme i neexistující francouzské výrazy (často užívaná opozice *fait accompli* – *fait accomplissant*) a drobná pochybení v odkazech (kritika pasáže č. překladu *Hmoty a paměti* se odvolává na originál a anglický překlad *jiné knihy*, totiž Eseje, viz pozn. 32 až 34). Při úvahách o tom, co je „základní“ problém *Hmoty a paměti*, by myslím autorovi pomohla konfrontace s relevantní sekundární literaturou (v čj. jde zejm. o studii O. Švece „Bergsonův nekartezianský dualismus“, v zahr. literatuře např. o komentář F. Wormse k *Hmotě a paměti* atd.).

Z otázek, které jsem již uvedl v posudku, bych rád vyzvedl alespoň následující:

1. Nedochozí při aplikaci Vališkovy metody k vnesení nepatřičných *obsabových* motivů do výkladu textu (jak k tomu dle mého došlo ve výkladu pasáže z *Hmoty a paměti*, 18-19)?
2. Lze obhájit rozlišení empirické a metafyzické varianty intuitivní metody?
3. Je základní problém *Hmoty a paměti* skutečně problém vztahu řádu vnímání a řádu obrazů vědy?
  - a. Není to naopak problém, který chtěl Bergson „rozptýlit“? Nevnáší autor do Bergsona spíše Husserlovskou problematiku (vztah přirozeného světa a světa vědy)?
  - b. Proč autor nevyhází z Bergsonova návrhu (který ostatně odráží i název jeho vlastní dipl. práce), že základním problémem je psychofyzický problém (vztah těla a ducha)?

Práce naplňuje požadavky kladené na diplomovou práci. Doporučuji ji k obhajobě a navrhuji hodnotit ji jako **velmi dobrou**.

Jakub Čapek

V Praze, 2. září 2017